

Filozofija politike francuskih enciklopedista i njezin utjecaj na Francusku revoluciju

Goran Sunajko

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

SAŽETAK: Cilj je rada izdvojiti i izložiti segmente filozofije politike kruga francuskih enciklopedista te prikazati i naglasiti njezin utjecaj na stvaranje uvjeta za Francusku revoluciju. Francuska revolucija nipošto nije jedinstvena u svojem određenju i ne može se svesti isključivo na 1789. godinu, već je naprotiv, prema domašaju i raznolikosti političkih ideja trajala znatno dulje i bila sačinjena od mnoštva različitih i ambivalentnih zahtjeva koje su iznosile različite idejne i političke grupacije inspirirane djelima francuskih prosvjetiteljskih filozofa. Rad će se ograničiti na one koji su prema raznolikosti ideja i svojem međusobnom suprotstavljanju presudno utjecali na budući izgled francuske države (Voltaire, Montesquieu, Rousseau). Voltaire s koncepcijom deizma i tolerancije te Montesquieu s teorijom podjele vlasti i parlamentarizmom ostali su u okvirima engleskoga političkog sustava. J.-J. Rousseau se, nasuprot njima, razradom koncepcije opće volje (*volonté générale*) i teorijom demokratske republike (republikanizma) te kategorijama narodne suverenosti i domoljubnoga odgoja, koje su u potpunosti dovršile revoluciju, po domašaju i utjecajnosti izdvojio, i u tome smislu otišao korak dalje od svojih suvremenika i enciklopedista te svojim utjecajem poveo stvarnu revoluciju.

Ključne riječi: *prosvjetiteljstvo, enciklopedisti, Francuska revolucija, filozofija politike, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, opća volja, demokratska republika*

Uvod

Prosvjetiteljstvo kao idejni pokret koji je postavio načelo uma najvišim postulatom spoznaje svoj je vrhunac dosegao u francuskoj prosvjetiteljskoj filozofiji. S obzirom na izrazito političke vremenske točke koje ga omeđuju, prosvjetiteljstvo započinje otprilike nakon Glorious Revolution (1688) u Engleskoj, a završava Francuskom revolucijom (1789), u kojem je razdoblju znanost konačno oborila teološku zgradu srednjega vijeka i proklamirala um vrhovnim načelom svijeta (Pejović 1978). Za I. Kanta prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove »samoskrivljene nezrelosti«, koja predstavlja nemoć da se služimo vlastitim razumom (Pejović 1978). D. Pejović nalazi kako prosvjetiteljska filozofija kao jedinu zbiljnost priznaje osjetilnu materiju, što znači da se sva spoznaja sastoji od osjeta, a um i njegove ideje samo su preobraženi osjeti. Odatle jednadžba *priroda = um* može postati vrhovnim ontologijskim, gnoseo-

logijskim i logičkim načelom prosvjetiteljske filozofije (Pejović 1978). U tome smislu legitimiranje ljudske slobode koja proizlazi iz načela prirodnoga prava (Montesquieu, Rousseau) pruža mogućnost njezina utemeljenja u pozitivnom apstraktnom pravu (um) sankcioniranome od strane umno stvorene političke zajednice (države). Francuska prosvjetiteljska filozofija presudno je utjecala na stvaranje uvjeta za Francusku građansku revoluciju. Francuski su prosvjetitelji bili pod snažnim utjecajem engleskoga empirizma, metafizike i znanosti (F. Bacon, I. Newton, D. Hume, J. Locke, Th. Hobbes) te su u političkome smislu iskazivali divljenje engleskomu političkom sustavu i vladavini koje su htjeli, prije svega J. M. Voltaire, Ch. L. de Montesquieu i D. Diderot, preslikati u francuske prilike i prema njima uspostaviti novi politički sustav Francuske. Za M. Cranston francusko prosvjetiteljstvo »nije proizvelo velike originalne mislioe kao što su Descartes, Spinoza, Hobbes ili Locke, već se prije može reći da je bilo druga faza u 'eri razuma', u kojoj su intelektualci izražene književne nadarenosti primjenjivali metode racionalizma 17. stoljeća kao oružje u borbi protiv tradicionalnih ideja o religiji, društvu i kulturi i koristili inovacije empirizma 17. stoljeća sa svrhom razvoja popularnih teorija kojima je osnova bila pozivanje na 'znanost'«. (Cranston 2003: 166). Među francuskim prosvjetiteljima najznačajnija je bila skupina okupljena oko *Enciklopedije*¹, koju su uređivali Diderot i d' Alembert i koja je činila elitni krug mislilaca unutar kojega su, neki kroz članke u *Enciklopediji*, a drugi u svojim djelima, postavili temelje novom ustroju francuskoga i europskog političkoga i društvenog sustava.

Francusko prosvjetiteljstvo, kao ni enciklopedisti, nije bilo jedinstven filozofski pokret i krug mišljenja. Svatko od filozofa epohe imao je svoje izvorno mišljenje i doprinos pojedinomu problemu ondašnjega društva. P. Bayle skriveno je poljuljao postulate teologije, D. Diderot je s *Enciklopedijom* revidirao cijelu kulturnu tradiciju i utemeljio novu građansku kulturu, J. B. d' Alembert unaprijedio je prirodnu znanost, E. B. de Condillac postavio je temelje nove senzualističke gnoseologije, J. O. de Lamettrie izvršio je antropološku analizu čovjeka, C. A. Helvetius postavio načela etike, a P. H. von Holbach dovršio sustav materijalističke ontologije (Pejović 1978). Enciklopedisti su bili često razjedinjeni i nerijetko proturječni, međutim svima im je zajednički bio stav o filozofiji kao djelatnosti usmjerenoj prema akciji u smislu reforme monarhijskog apsolutizma i netolerancije Crkve. U to je doba vladala opća oduševljenost engleskom filozofijom i znanošću te oblikom uređenja engleskoga političkog sustava (ograničena monarhija s ravnotežom vlasti između parlamenta i

¹ *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres* (*Enciklopedija ili razumski rječnik znanosti, umjetnosti i obrta, sastavljen od udruge učenjaka*) imala je 17 svezaka, od kojih je prvi objavljen 1751., a posljednji 1772. godine i na njoj je, prema analizama University of Chicago, u konačnici surađivalo oko 140 znanstvenika, filozofa, književnika, od kojih su najznačajniji bili D. Diderot, J. B. d' Alembert, F. M. Voltaire, J.-J. Rousseau, C. A. Helvétius, poznatiji kao *enciklopedisti*, te mnogi drugi poznati mislioci (C. L. de Jaucourt, Ch. L. de Montesquieu, F. Quesney, A. R. Turgot, E. B. de Condillac, P. H. von Holbach itd.).

kralja). U tome se smislu francuski prosvjetitelji koji su razmatrali moguće političko ustrojstvo francuske države mogu načelno podijeliti na one koji su pristaše engleskoga političkog ustrojstva (Montesquieu, Voltaire) i na one koji grade izvorni francuski oblik političke zajednice (Rousseau²). Njihov se konačan rascjep dogodio 1755. godine, kada je Rousseau u petom svesku Enciklopedije objavio članak o političkoj ekonomiji³, u kojem je postavio temelje opće volje (*volonté générale*) koja se ozbiljuje u republici i razmatrao ideje o vlasti koje će sedam godina poslije biti temelj njegova najutjecajnijega djela *Društveni ugovor* (*Du Contrat Social ou Principes du droit politique*). Raskol je, u političkome smislu, dovršen iste godine kada je kralj ograničio vlast *parlamenata* (sudbena vlast koja je ograničavala kralja u odnosu na plemstvo), što je potvrdilo podjelu među enciklopedistima, pa su se s obzirom na shvaćanje države i njezina ustrojstva formirale tri grupacije mišljenja. Prvu, rojalističku (*thèse royale*) predvodio je Voltaire i njegove pristaše koji su se zauzimali za instituciju kralja kao tvorca zakona koji, kao zastupnik svakog pojedinog od svojih podanika, stoji iznad svih drugih staleža i institucija sa svrhom vladavine za dobrobit kraljevstva kao cjeline. Francuski rojalisti utemeljenje svojih postulata izvodili su iz engleske tradicije mišljenja, koja se oslanjala na filozofiju F. Bacona, manje u obliku parlamentarne vladavine, a više s obzirom na sustav građanskih sloboda i vjerske tolerancije. Drugu, parlamentarističku (*thèse nobiliaire*) grupaciju predvodio je Montesquieu, koji je svoje postulate temeljio na tradiciji Lockeove filozofije i sustavu engleskoga parlamentarizma. Parlamentaristi su, redom pripadnici plemstva, podrazumijevali kralja jedino i samo kao prvog plemića kraljevstva, koji je podređen zakonu od strane plemenitih magistrata parlamenata. Pozivajući se na Lockeua i trodiobu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu, parlamentaristi su uzor nalazili u engleskome revolucionarnome sporazumu iz 1689., kojim je podjela vlasti u Engleskoj sankcionirana. Montesquieu je oživio tu tradiciju i postao teoretičarem parlamentarnoga staleža čija je moć rasla (Cranston 2003). Treću, republikansku (*thèse republicaine*) grupu mišljenja predvodio je Rousseau, kojega je poslije, u najvećoj mjeri, slijedio Condorcet. Republikanci su odbacivali ustrojstvo engleskoga sustava i u tome smislu nisu slijedili englesku (liberalnu) političku filozofiju, već su u svojim djelima, osobito Rousseau, uspostavili republikansku teoriju države koja je bila protivna ne samo engleskom, instrumentalnom shvaćanju države, već i postulatima prvih dviju grupacija francuskih enciklopedista. Budući da su prve dvije (rojalisti i parlamentaristi) u dijalektičkome spoju savršeno oslikavale engleski politički sustav parlamentarne monarhije koji su htjele prenijeti u francuske prilike i time ostati u okviru Engleske iz 1689., treća grupacija (republikanci) otišla je korak dalje i uspjela u drugoj fazi

² Uzori J.-J. Rousseaua bili su Sparta i Rim, a u moderno doba ističe se njegovo oduševljenje ustrojem Ženevske republike, kakvu je u XVI. st. zamislio Calvin (Cranston 2003).

³ D. Lalović pokazuje da je upravo taj članak transformirao teološki pojam opće (općenite) volje, koji je u tom određenju koristio P. Bayle te zatim C. L. de Montesquieu i D. Diderot, u pojam političke teorije (Lalović 2006).

Francuske revolucije (1793–1795), utjecajem na jakobince (Robespierre, J.-P. Marat, L. A. de Saint-Just), ozbiljiti ideju demokratske republike i time doista izvesti revoluciju koja je izmijenila *ancien régime*.

Francuska revolucija u svojoj raznolikosti idejnih i političkih pokreta najviše je bila pod utjecajem upravo navedene tri grupe mišljenja i kretala se gotovo u svim fazama između prosvijećene monarhije, ograničene (ustavne) monarhije i republike. U prvim fazama revolucije prevladali su parlamentaristi i rojalisti, dok je u drugoj fazi prevlast u idejnim postulatima preuzela republikanska tradicija. Ta su politička kretanja za same Revolucije iznijele različite političke grupe (žirondinci, jakobinci, kordeljeri, montanjari, ustavnjanci, parlamentaristi i dr.), koje su svoje poteze izvodile iz filozofije politike francuskih enciklopedista.

1. Politička kretanja uoči i tijekom Francuske revolucije

Francuska građanska revolucija kao cjelina sastojala se od niza manjih revolucija koje su, jedna drugoj, u bitnoj mjeri proturječile i svaka je sljedeća smjerala k tome da ukine prethodnu i opovrgne njezine postulate i praktične zahvate u ustrojstvo francuskoga političkog sustava. Stoga je nemoguće svesti Revoluciju kao cjelinu na događaje iz 1789., kada je monarhijski sustav ograničen i iz apsolutne monarhije ustrojen oblik ustavne monarhije, već ju je potrebno sagledati kroz uspostavu republike (1792) i Jakobinsku strahovladu (1793 – 1794), sve do dolaska Napoleona na vlast (1799), kada je prema jednim teoretičarima (Soboul 1989) Revolucija okončana, odnosno do sloma Napoleonova carstva (1804–1915), kada je, prema drugim teoretičarima (Mignet 1892), zbog restauracije, došlo do stvarnog okončanja Revolucije čime je zatvoren povijesni tautološki krug⁴.

U presudnome praktično-političkome smislu Francuskoj revoluciji uzročno je prethodila despotska vlast Luja XIV. (1643–1715), koji je centralizacijom vlasti dokinuo feudalni oblik monarhije i feudalne odnose te uspostavio apsolutnu monarhiju utemeljenu na božanskome pravu (*jure divino*), koja je podrazumijevala zakonodavnu i izvršnu vlast u instituciji monarha, a sudbenu (parliaments⁵) pod

⁴ Evgeni Dimitrov navodi kako Francuska revolucija nije događaj koji se zbio u jednom danu, odnosno 14. VII. 1789 (napad na Bastillu) kako se to općenito drži, već obuhvaća niz događaja različitoga revolucionarnog intenziteta. »Za krupnu buržoaziju revolucija je bila završena donošenjem monarhijskog ustava septembra 1791. godine. Za revolucionarnu buržoaziju i šire radne mase naroda njen kraj označava 9. thermidor god. II (27. juli 1794). Za sitnu buržoaziju i pojedine delove drugih slojeva buržoazije ona je okončana tek 18. brumaire-a god. VII (9. novembra 1799), a nije sporno da se njeni odrazi vidljivo manifestiraju i do restauracije starog, monarhijskog režima 1814.« (Dimitrov 1991: 114)

⁵ Parlamenti (parliaments) su u Francuskoj za apsolutne monarhije bili institucija najviše sudbene vlasti, a štitili su prava aristokracije (plemstva) nasuprot monarhu na način da su imali ovlasti sankcioniranja zakona čime su zadržali u njegovu apsolutnu vlast. Monarh je iz takve logike odnosa imao

njegovim izravnim utjecajem. Koncentrirao je imovinu i poreze te dokinuo oporbu plemstva koje je, političkom voljom, uspio pretvoriti u dvorsko plemstvo i na taj način umanjiti moć koja je proizlazila iz nekadašnjih povijesnih feudalnih posjeda (Minget 1892). Apsolutizam je bio jednako nepogodan za građanstvo, koje je tražilo politička prava i jednakost, kao i za plemstvo i svećenstvo, koje se nije htjelo odreći svojih povijesnih privilegija, što je neminovno vodilo težnji za promjenom takvoga opće neprihvatljivoga stanja – revoluciji (Faber 1976). Za vladavine Luja XV. (1715–1774) apsolutizam je nastavljen, no postupno su u političkom i osobito ekonomskome smislu jačale pozicije triju staleža (svećenstvo, plemstvo, građanstvo), osobito trećega staleža (građanstvo). Dvoru je stoga, u interesu jačanja apsolutizma presudno bilo osnaživanje trećega staleža (*tiers état*)⁶ kojemu je omogućeno ono što mu je ponajviše manjkalo – prosvjeta.⁷ Time je stvoren obrnut učinak, kojim je filozofima prosvjetiteljima i enciklopedistima omogućeno iskazivanje svoje kritike postojećega političkog i društvenog sustava⁸. Takvo je političko ozračje dočekalo Luja XVI. (1774–1792), koji, iako je vladao u apsolutističkome sustavu, po svojem duhu nije bio apsolutistički kralj. Povjesničari Auguste Mignet i Albert Soboul opisuju ga kao čovjeka oštra uma i hrabroga srca, čudoredno čistog i štedljivog i time nesprennoga za radikalnije poteze. Bio je prijemčiv za shvaćanje presudnih promjena i stoga prema nekima (Mignet: 1892) najdobroćudniji vladar Francuske, za čije je vladavine možda i »nepravedno« podignuta revolucija. Od mnoštva događaja koji su uzrokovali nastanak uvjeta za Revoluciju ili bili njezin izravan uzrok, teško je odrediti najvažniji, no u ovome poglavlju koje prikazuje isključivo praktična politička kretanja bitno je kao presudan uzrok izdvojiti aktualizaciju političkoga djelovanja i svijesti o političkoj nužnosti uključenja naroda u političke procese koja je bila iskazana zahtjevima trećega staleža (*tiers état*). Spisom iz 1789. *Što je treći stalež? (Qu'est-ce que le tiers état?)* E. J. Sieyes iznio je, pod primjetnim utjecajem J.-J. Rousseaua i njegove teorije narodne suverenosti koja se ozbiljuje posredstvom opće volje, politička prava trećega staleža (građanstvo) u smjeru njegova ozbiljenja kao neminovnog suverena. Dio se

---

permanentnu težnju njihova podređivanja instituciji monarha, što je učinjeno 1788. god. ukidanjem njihova prava sankcioniranja zakona čime su parlamenti prešli u potpunosti na stranu revolucionarnih promjena. (Dimitrov 1991)

⁶ Treći stalež je do početka Francuske revolucije bio u pivotalnoj poziciji u kojoj je često služio kralju (monarhiji) u političkim presezanjima prema plemstvu, a nerijetko i plemstvu (aristokraciji) u pregovaranju s kraljem (Mignet 1892).

⁷ »Najneograničeniji vladar promicao je pokret umova, te je i nehotice stvorio javno mnijenje.« (Mignet 1892: 9)

⁸ »Kad već bjehu zamrli glasovi pohvalnica započese razmatranja, a književnike XVII. vieka nasliediše filozofi vieka XVIII. (Voltaire, Montesquieu, Rousseau, enciklopedisti). Oni raspravljahu u spisih svojih sve: i vjeru, i zakone, i zlorabe. Oni izniješe na svjetlo prava, razložiše potrebe, upozoriše na nepravde. Svojimi spisima odstraniše u velikom dielu naroda zapreke slobode, nastojahu da narod politički naobrazuje, da ga upute u nove teorije o državi, kojima će uzmoći nadomjestiti zastarjele, da u njega probude svijest, kako mu je despotija pogazila dostojanstvo ljudsko i povriedila čast narodnu.« (Mignet 1892: 9)

plemstva također priklonio te se združeno na Sieyesov prijedlog 17. VI. 1789. proglasio Nacionalnom skupštinom (*Assemblée nationale*), a potom 9. VII. Nacionalnom ustavotvornom skupštinom (*Assemblée nationale constituante*), čija je prva odluka da je zakonodavna vlast nedjeljiva⁹ bila čin suverenosti (Mignet 1892). Nakon pada Bastille dekretom od 11. VIII. 1789. bio je ukinut staleški sustav, a 26. VIII. 1789. Skupština je donijela Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*), proglašujući slobodu, jednakost i vlasništvo neotuđivim pravima čovjeka.¹⁰ Nakon donošenja prvoga ustava 3. IX. 1791., kojim je uspostavljena ustavna monarhija (predstavnici nacije su prema ustavu zakonodavno tijelo i kralj, a »kralj Francuske« postao je »kralj Francuza«), a vlast kralja bila je ograničena voljom Skupštine, odnosno ministara koji su bili pod njezinim utjecajem, došlo je do formiranja političkih grupacija koje su imale oprečna stajališta glede ustavnoga rješenja¹¹. U razdoblju Zakonodavne skupštine (1791–1792) klub umjerenih fejana (Feuillants), koji su predstavljali bogato plemstvo i dio svećenstva, željeli su održati postojeći monarhijski poredak, dok su jakobinci (Jacobins) i kordeljeri (Cordeliers), koji su zastupali interese sitnoga građanstva, tražili potpuno ozbiljenje jednakosti koje je jedino bilo moguće u uspostavi republikanskoga oblika vladavine.

Rat koji je ujedinio europske države protiv Revolucije nakon što je bio premješten na tlo Francuske stvorio je uvjete za rast popularnosti jakobinaca, osobito njihove krajnje ljevice – montanjara (G. J. Danton, J.-P. Marat, M. Robespierre, C. Desmoulins, L. A. de Saint-Just). Konvent je 21. IX. 1792. donio odluku o ukidanju monarhije i uspostavi republike te je osobito pod utjecajem montanjara smjerao potpunoj promjeni postojećega sustava. U tom je smislu uvedeno novo računanje vremena (revolucionarni kalendar) te je kršćansko bogoštovlje zamijenjeno kultom štovanja Razuma i Vrhovnoga bića (Mignet 1892). Luj XVI. pod pritiskom je montanjara u Konventu osuđen na smrt i giljotiniran 21. I. 1793. Novi je ustav (tzv. montanjarski ustav) od 24. VI. 1793. izmijenio stari i postavio novi oblik političkoga sustava, koji se temelji na narodu koji je cjelokupnost francuskih građana, na općem pravu

⁹ Vidljiv je presudan utjecaj filozofije politike J.-J. Rousseaua, koji u Društvenom ugovoru izričkom suverenu vlast određuje nedjeljivom i neotuđivom (Rousseau 1978) što je svjedočilo o njegovu izravnijem utjecaju tijekom gotovo cijele Revolucije od načela diobe (podjele) vlasti C. L. de Montesquieua (Monteskje 1989).

¹⁰ V. Stanovčić primjećuje kako je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1793 (tzv. montanjarska) bila pod izravnijim utjecajem J.-J. Rousseaua nego ona iz 1789 (tzv. žirondinska), jer je preuzimajući njezine osnove proširena za ekonomsko-socijalnu dimenziju koja govori o zaštiti prava vlasništva, ali je i cilj društva opće blagostanje, pomaganje lošije stojećih članova zajednice kako bi se postigla sloboda u smislu jednakosti (Stanovčić 1991).

¹¹ Unatoč formulacijama iz Deklaracije (1789) i Ustava (1791) o pravu svih građana da sudjeluju neposredno ili putem predstavnika u formiranju »opće volje« (zakona), ustavotvorac je ipak podijelio građane s obzirom na biračko pravo. Prema imovinskome cenzusu aktivni građani (oni koji imaju imovinu i plaćaju neposredne poreze) imali su pravo sudjelovati u stvaranju državne vlasti, dok je pasivnim građanima (nemaju imovinu i ne plaćaju neposredne poreze) to pravo bilo uskraćeno (Dimitrov 1991).

glasa, jednakosti građana, pravu na rad i školovanje, slobodi tiska i nepovrjedivosti privatnoga vlasništva. Po svojem doseg, smatra E. Dimitrov, Ustav će još dugo vremena predstavljati najviši domet demokratske ustavnosti (Dimitrov 1991). Svoju su prevlast u Konventu jakobinci (montanjari) dovršili izabiranjem M. Robespierrea u sastav Komiteta javnoga spasa, ovlasti kojega su znatno proširene s obzirom na teško ratno stanje. Uvođenjem diktature (jakobinska diktatura) Robepierre se kao pripadnik montanjarskoga centra razračunao s oporbom. Uvođenjem većih ovlasti Revolucionarnoga suda, koji je sve češće izricao smrtne kazne, teror je dosegao najveće razmjere protiv kojih je ustao Konvent i 27. VII. 1794. donio odluku o uhićenju članova Komiteta javnoga spasa (M. Robespierrea, L. A. Saint-Justa i dr.), koji su sljedećega dana giljotinirani čime je, u određenome smislu, okončana revolucija.

Francuska revolucija u potpunosti se ozbiljila i postala revolucijom u punome smislu tek u razdoblju jakobinske vlasti, kada je dosegla točku vrhunca i kada je uspostavljena republika na načelima demokratske narodne suverenosti implikacije koje se manifestiraju i u suvremenim političkim sustavima. U svojim je presezanjima otišla predaleko pa je načela na kojima se temeljila kompromitirala terorom i dokidanjem ljudskih prava i sloboda koje je isprva toliko zdušno proklamirala. Nakon razdoblja revolucije Francuska je prolazila kroz različite političke faze koje su politička zbivanja vraćale unatrag, često prema počecima revolucije i nerijetko prema predrevolucionarnom stanju.¹² Najprije dolaskom Napoleona I. Bonapartea na vlast vojnim pučem 1799. i proglašenjem carstva (1804–1815) te ponovnom restauracijom i dolaskom na vlast Luja XVIII., potom njegova brata Karla X. (1824–1830) te dolaskom na vlast »građanskoga kralja« Luja Filipa (1830–1848) iz dinastije Orléans i na kraju svršetkom Drugoga carstva Napoleona III. (1852–1870), od kada je Francuska ustrojena kao republika (Faber 1976).

2. Filozofija politike francuskih prosvjetitelja i enciklopedista¹³

Mnogobrojni su primjeri utjecaja pojedinih prosvjetiteljskih filozofa na stvaranje uvjeta za Francusku revoluciju. Ograniči li se domašaj na krug enciklopedista, i unutar njega je doista teško dati nekomu prednost u njegovu osobnom značaju za »izmjenu postojećega svijeta«. S obzirom na važnost za filozofiju politike i političku

¹² Francuska je u periodu do dolaska Napoleona I. na vlast prolazila kroz Termidorsku konventsku vladavinu (1794–1795) i vladavinu Direktorija (1795–1799) te je bila određena ustavima od 1795. i 1799. godine.

¹³ Potrebno bi, i bitno, bilo prikazati osnovne i presudne doprinose svih mislilaca razdoblja prosvjetiteljstva, napose onih koji su pripadali krugu enciklopedista, no taj zahtjev nadmašuje mogućnosti i intenciju ovoga rada, stoga se on ograničava na one filozofe (Voltaire, Montesquieu, Rousseau) čija je filozofija bila političkom i čiji se utjecaj manifestirao u trima oblicima državnoga ustroja (monarhija, aristokracija, republika) koji su bili značajni za razvoj francuske države u razdoblju Revolucije.

teoriju, kao i politološki domašaj u praktičnome ozbiljenju ideja, ističu se Voltaireov deizam i tolerancija, Montesquieuova podjela vlasti i Rousseauova teorija demokratske republike, utemeljena na načelu narodne suverenosti.

2.1. *Voltaire – deizam, tolerancija i rojalizam*

Postavljanje Engleske, njezine filozofije i političkoga sustava na razinu uzora po kojem se trebala graditi moderna Francuska bilo je središnjim trenutkom Voltaireova filozofskog i političkoteorijskog angažmana u krugu prosvjetitelja i enciklopedista te time i trenutkom početka približavanja engleske tradicije francuskoj.¹⁴ Boravkom u Londonu Voltaire tek postaje filozofom, prije svega recipirajući engleski politički poredak parlamentarne monarhije, književni i filozofski diskurs Popea, Newtona, Lockea i Shaftesburya čime je postao pristaša prosvjetiteljstva i borac za političku slobodu (Pejović 1978).¹⁵ »Nadahnut Baconom, Voltaire je proizveo ono što njegovi kritičari smatraju sofisticiranom verzijom burbonske *thèse royale* iz 17. stoljeća: teze da se dobra, pravedna i napredna vladavina može ostvariti jedino kao stroga, centralizirana, moderna monarhija, koju ne ometaju ostaci srednjovjekovne opstrukcije i povlaštenih interesa.« (Cranston 2003: 695). U tome smislu Voltaire je vidio najveću opstrukciju i uteg francuskomu političkom sustavu upravo u Crkvi, plemstvu i parlamentima (parlements) kao mjestu suverene vlasti magistrata (plemstva) nasuprot kralju. Njegova je ideja države bila sadržana u zahtjevu za uspostavom prosvijećenoga monarha koji će predvoditi modernu državu oslobođenu utjecaja plemstva (parlamenti) i Crkve. Philippe Raynaud smatra da se Voltaireova glavna zasluga može pronaći u povezivanju mišljenja prosvijećene elite o tome da superiornost Engleske počiva na njezinu političkom sustavu (stabiliziranom Slavnom revolucijom iz 1688) i odbacivanju netolerancije i religijskih svađa s mišljenjem da je kvaliteta engleskoga života rezultat njezina angažmana u znanosti i umjetnosti. S druge strane Francuska u XVIII. stoljeću slabi, među ostalim zbog unutarnjega nedostatka političkoga i društvenog sustava (Raynaud 2003).

Njegova najznačajnija i najutjecajnija politička razmatranja u filozofskom su smislu postavljena na načelima deizma koji je često presezao u područje agnosticizma i nerijetko u sferu ateizma. Smatrao je da dogme kršćanstva pred razumom, koji je najviša instancija u prosuđivanju svih stvari, ne mogu opravdati svoj opstanak. Ljudi, živeći u tmuni religioznih zabluda, ne vide prave istine i koristi od razuma i

¹⁴ »Francuski književnik u prvi mah ostaje zatečen pred suprotnošću dvaju društava, koja izgleda jasno daje prednost Engleskoj, ekonomski uspješnijoj, a nakon sporazuma iz Utrechta (1713–1715) i politički moćnijoj.« (Raynaud 2003: 11)

¹⁵ »Ako baš želite da vam govorim o glasovitim ljudima koje je Engleska podarila, tada ću započeti sa svima onima Baconima, Lockesima, Newtonima, a tek ću poslije dodati nešto o generalima i ministrima.« (Voltaire 2003: 183)

zato ih treba prosvjeteliti znanostu i umom, a tomu se prosvjećivanju suprotstavljaju glupost i neznanje na kojem se zasniva moć Crkve, koju stoga treba uništiti (Pejović 1978). Međutim, ako je Voltaire odbacivao kršćanstvo i svaku objavu kritizirajući Sveto pismo (Bibliju) i svako moguće proturjeđe sadržano u njemu, to ne znači da je odbacivao i religiju. Konceptijom deizma opravdao je postojanje boga, ali ne kao osobe, već prauma kao transcendentnog prauzroka svijeta koji je materiji dao prvi poticaj kretanja. Bog je prema tome prisutan,¹⁶ ali samo kao logičko načelo i ideja (deizam) te prema tome nije više krajnja svrha svijeta već je i on, tipično prosvjetiteljski, određen uzročno kao prvi i posljednji uzrok (Pejović 1978).¹⁷ S druge strane Voltaire je logički odbacio ateizam kao nemoguć, jer prauzrok mora biti bog, o čemu svjedoči red u svemiru i njegov planski poredak, a nikako materija, jer je nemoguće povjerovati da se materija kreće sama od sebe¹⁸ i da sama misli o sebi (Pejović 1978). Deizam je neposredno prije i tijekom Francuske revolucije odigrao presudnu ulogu u opovrgavanju povlaštenih pozicija klera, ali i same logike Crkve, mnogo više nego ateizam, koji po svojoj logici negirajući boga negira i ideju vrhovnoga bića ili vrhovne pozicije (ideja boga) koja je bila temelj ideje suvereniteta u tradiciji filozofije politike. Uzmemo li tvrdnju C. Schmitta kako su svi pregnantni pojmovi političke teorije sekularizirani teološki pojmovi (Rodin 1991) onda je razumljivo kako je pojmu suverenosti svojstveniji deizam¹⁹ nego ateizam, jer on dopušta postojanje vrhovne pozicije koja je, u povijesnome razvoju suverenosti, od srednjeg vijeka, s bogom kao suverenom, preko monarha koji je suverenost izvodio iz argumenta božanskog prava, do naroda kao suverena koji se dovršio upravo u Francuskoj revoluciji, onda je razvidan i Voltaireov doprinos procesu razvoja suverenosti.²⁰

Ideja tolerancije za koju se Voltaire zauzimao više od svih suvremenika savršeno se nadovezivala na deizam.²¹ Idejom vjerske tolerancije inspirirao se u Engleskoj, u pluralizmu vjera i sekti koje je ondje zatekao. Nakon dolaska u Englesku uvidio je da to nije zemlja utvrđene Crkve nego tolerantna zemlja sekti u kojoj »Englez kao slobodan čovjek odlazi u Nebo putem koji je njemu po volji« (Voltaire 2003: 101).

¹⁶ »Na koju god stranu se okrenete, prisiljeni ste priznati svoje neznanje i bezgraničnu Stvoriteljevu moć...« (Voltaire 2003: 200).

¹⁷ »Mi dobro znamo, da imamo malo razuma, no kako ga imamo to je tajna prirode, koju ona ne otkriva svakome smrtniku.« (Voltaire 1978: 187)

¹⁸ Polazeći od iskustva putem kojega spoznajemo, Voltaire tvrdi: »Budući da svaku spoznaju stječemo iskustvom, nemoguće je, da bismo ikada mogli znati, što je materija.« (Voltaire 1978: 187)

¹⁹ Voltaire je smatrao kako ne može postojati ateistička država, jer je ideja boga isto tako nužna kao što su nužni i zakoni (Mokuljski 1948).

²⁰ Crkva u Francuskoj za Revolucije i nakon nje nije ukinuta kako su tražili pristaše ateizma, već je razdvojena od države i na taj je način sačuvala svoju postojanost.

²¹ Voltaire je bio prvi koji je u sustav francuske prosvjetiteljske filozofije prenio pojam deizma koji je bio daljnja osnova za razvoj francuskoga materijalizma i ateizma (Mokuljski 1948).

Primjerom kveкера, u ono doba najneobičnije sekte, Voltaire pokazuje da kršćanska dogmatika nema nikakvu superiornost nad ostatkom vjerskih shvaćanja te da je kršćanski svijet u mnogočem inferiorniji od ljudi koji žive prema drukčijim pravilima i, što je najvažnije, koja su si sami postavili i za njih se izborili. Neposredan odnos čovjeka i boga, bez posrednika Crkve kao u kršćanskoj tradiciji, osobito se dojmio Voltairea. U razgovoru s jednim kvekerom oduševila ga je činjenica da ta sekta nema svećenika koji bi posredovao između čovjeka i boga²² te da se na nju ne može utjecati političkom voljom kako bi se pridobila za određenu ideju.²³ Kao uzor toleranciji te vjerskoj i političkoj suradnji Voltaire je isticao djelovanje kveкера Williama Penna, koji je 1681. u Sjevernoj Americi osnovao koloniju kveкера (Pennsylvania sa središtem Philadelphijom) koja je u potpunoj toleranciji živjela s ostalim vjerskim skupinama. Kolonija je trebala biti utočištem svim vjerskim manjinama Europe te je stoga za Voltairea predstavljala središnji primjer ideje vjerske i političke tolerancije.²⁴ Ideja slobode i jednakosti koja je bila središnjim zahtjevom Francuske revolucije za Voltairea je bila inspirativna upravo u Pennoj koloniji. »Takva prizora još se ne vidje, gdje se narod suverenu obraća s *ti*, razgovara s njime ne skidajući šešira, gdje je vlada bez svećenika i narod bez oružja, gdje su građani ravnopravni sa sucima, okruženi nezavidnim susjedima.« (Voltaire 2003: 89).

Ideja deizma i tolerancije u Voltaireovu mišljenju usko je povezana s njegovom inspiriranošću engleskim društvom, koje je određeno racionalistički-tržišno. Takvo se društvo gradilo, pod utjecajem razvijenoga trgovačkog sustava proizašloga, najvećim dijelom, iz škotskog i engleskog merkantilizma, na racionalnim razmjenskim odnosima. Trgovina je omogućila dokidanje strasti koje su štetile društvenim odnosima i usmjerila ih k svijesti o racionalizmu u svakidašnjim društvenim odnosima na temelju pretpostavke o individualnom interesu svakoga pojedinca, kako u trgovini i razmjeni dobara, tako i u distribuciji političke slobode.²⁵ Oduševljenje londonskom Burzom i racionalnim odnosima koji njome vladaju Voltaire je prikazivao na način

²² »Mi uopće ne dajemo novca ljudima odjevenim u crno kako bismo pomogli siromašne, sahranili mrtve, poučavali vjernike. Suviše su nam dragocjeni ti sveti poslovi da bismo ih svalili na druge.« (Voltaire 2003: 68)

²³ »Kad je Cromwel uvidio da se njihov broj povećava, htio ih je privući na svoju stranu. Ponudio im je novac, ali oni su bili nepodmitljivi te je izjavio jednog dana da je to jedina vjera gdje novac nije mogao prevagnuti.« (Voltaire 2003: 77)

²⁴ »Taj narod i kršćani sklopiše jedini sporazum bez prisege, još uvijek valjan. Novi suveren bijaše i zakonodavac Pennsilvanije, propisavši vrlo mudre zakone koji se nakon njega nisu mijenjali. Slovi kao prvi zagovornik nenasilnog rješavanja pitanja religije, a u svim ljudima koji vjeruju u Boga vidi braću.« (Voltaire 2003: 89). Williamom Pennom kao izvrsnim zakonodavcem bio je inspiriran i Ch. L. de Montesquieu (Monteskie 1989).

²⁵ Liberalni pojam slobode shvaćene u negativnome smislu, kao »slobode od«, osobito postavljene u djelima J. Lockea, J. S. Milla i I. Berlina, temelji se na pretpostavci da je sloboda jednoga pojedinca u društvu ograničena slobodom drugoga, čime se društvo imanentno racionalizira.

da »ako zađete u londonsku Burzu, uvažnije mjesto od mnogih dvorova, vidjet ćete da su tu okupljeni predstavnici svih naroda zbog opće koristi. Židovi, muhamedanci i kršćani ovdje se međusobno uvažavaju, kao da su iste religije; nevjernicima se ovdje smatraju samo oni koji su iskusili bankrot« (Voltaire 2003: 112)²⁶. Trgovina, smatra Voltaire, kojom su se građani najprije obogatili, pridonijela je potom njihovoj slobodi, a sloboda je najzad omogućila daljnji razvoj trgovine, što je s vremenom odredilo razmjere države. Nasuprot tomu, primjećuje Voltaire, u Francuskoj je trgovina nečastan posao čime je stvoren negativan odnos prema merkantilizmu kao nositelju gospodarskoga razvoja, što je pridonijelo francuskoj dekadenciji i slabljenju u utrci s Engleskom.²⁷

Racionalno, na trgovini utemeljeno društvo moguće je jedino u parlamentarnoj vladavini s prosvijećenim monarhom čija je samovolja ograničena parlamentom.²⁸ Time Voltaire ograničava svoju političku teoriju u smjeru engleskoga modela političkoga sustava. Ističe kako je engleski narod jedini na svijetu uspio ograničiti kraljevsku vlast i uspostaviti razboritu vladavinu. Ona se temelji na podjeli vlasti u kojoj su moći vladara, plemstva i naroda potpuno usklađene, što zapravo predstavlja mješovitu aristokracijsko-demokratsko-monarhijsku vladavinu (Voltaire 2003). Pojam naroda u njegovoj filozofiji nikada nije do kraja razrađen, stoga Voltaire ostaje u okvirima mješovite vladavine. »On se ograničio na zahtjev za građanskom jednakošću pred zakonom, parlamentarnim izborima, sekularizacijom crkvenih posjeda, vjerskom snošljivošću, garancijom privatnoga vlasništva, slobodom zбора i dogovora i nikada nije ni sanjao o revoluciji narodnih masa.« (Pejović 1978: 46). Zauzimanjem za revoluciju odozgo ostao je u okvirima konzervativnoga mijenjanja postojećega sustava i u tom je smislu, pod pretpostavkom protivljenja demokraciji, smatrao da narod mora ostati u pokornosti.²⁹ Tvrдио je kako ljudi jesu jednaki kao ljudi, ali nisu

²⁶ Voltaire je tvrdio »da je u Engleskoj samo jedna religija, despotizam bi među ljude unio strah, da ih je dvije pak, poklale bi se, no kako ih je trideset žive u miru i slozi« (Voltaire 2003: 112). Voltaire se protivio ukidanju Nanteskoga edikta 1685. u Francuskoj od strane Luja XIV., koji je jamčio prava katolika i hugenota čime je izazvana nova vjerska nesnošljivost. Zbog toga je jedan od zahtjeva revolucionarne buržoazije, osobito žirondinaca, u predrevolucionarnoj Francuskoj bilo upravo ponovno uspostavljanje vjerske tolerancije (Rabar, 1892).

²⁷ »Često trgovac na svoje uši može čuti s kakvim se prezirom govori o njegovu zvanju, no suviše je glupo da se zbog toga postidi. Inače, ne bih znao koji je od njih dvoje korisniji državi: da li neki napudrani vlastelin, zavidne upućenosti o tome kada se kralj budi a kada liježe, koji se pravi važan dok pred ministarskim kabinetom izigrava roba, ili možda trgovac koji je obogatio svoju zemlju odašiljući iz svog kabineta narudžbe u Surat i Kairo te tako doprinoseći blagostanju cijeloga svijeta.« (Voltaire 2003: 155)

²⁸ Voltaire je naglašavao kako engleski Parlament (Parliament) kao izabrana zakonodavna skupština Engleske nema ništa zajedničko sa suverenim sudovima magistrata (parlements) u Francuskoj (Cranston 2003).

²⁹ Narod je određivao u klasnim ili staleškim okvirima, kao onaj segment na koji se ne odnosi zahtjev za deizmom ili ateizmom, on je zasnovan samo za »prosvijećene, bolje ljude« dok je za puk religija nužna kao i izjava Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer (Pejović 1978).

prema društvenome položaju, stoga je društvena nejednakost osnovno načelo društva, čime je i društvena jednakost neostvariv san.³⁰ Time je Voltaire izvršio utjecaj u prvim fazama Revolucije, kada je prvi (žirondinski) ustav iz 1791. sankcionirao podjelu na aktivne i pasivne građane, sve do drugoga (montanjarskoga) ustava iz 1793., kada je ideja Rousseaua o jednakosti svih članova naroda (*peuple*) prevagnula, a podjela ukinuta. (Dimitrov 1991)

S. S. Mokuljski smatra Voltaireovo političko mišljenje prepunim proturječja. S jedne je strane protivnik ostataka feudalizma, staleških privilegija i monarhijskoga despotizma, a s druge protivnik republikanizma, jednakosti i demokracije (Mokuljski 1948). Voltaire, smatra Pejović, nikada nije dospio do bitnog područja filozofije politike i prava, stoga ga načela razumne države nisu ni mogla zanimati osim na najopćenitijoj razini (Pejović 1978). Njegov je ideal ograničen na karakterni oblik prosvijećenog apsolutizma, koji je prije svega htio vidjeti u prosvijećenim monarhijama i likovima Friedricha II., Katarine II. i Luja XVI.³¹ (Mokuljski 1948). Međutim, on je presudno pripremio duhove za Francusku revoluciju, ponajviše u proklamaciji uma, sekularizaciji i vjerskoj toleranciji³² koji su bili ispunjeni u prvoj fazi Revolucije (osobito pod utjecajem žirondinaca, koji su zahtijevali ograničenu monarhiju, ali i u nekim razmatranjima jakobinaca³³) do uspostave republike kada je prevladao utjecaj J.-J. Rousseaua.

2.2. *Montesquieu – parlamentarna monarhija i podjela vlasti*

Utjecaj engleskoga političkog sustava i filozofije politike do kraja je bio razrađen u političkoj i pravnoj teoriji Ch. L. de Montesquieua. On je bio prvi koji je u razdoblju prosvjetiteljstva načelo apsolutnoga uma primijenio upravo ondje, gdje je opreka staroga i novoga bila najzaoštrenija i najnesnošljivija, na pitanja države i prava (Pejović 1978). Montesquieu je, za razliku od Voltairea, postavio zahtjev za razumnom državom utemeljenom na umu i time je u povijesnim primjerima tražio konkretne, a ne toliko metafizičke oblike vladavine kako bi mogao utemeljiti apstraktnu teoriju države i prava. Iako je isprva bio zaokupljen teorijom republike, nikada nije postao republikanac. Njegova je teorija presudno bila nastavak parla-

³⁰ Rousseau je smatrao potpuno suprotno, da su upravo jednakost i sloboda bili temeljna načela izvornoga čovjeka, a da su ih društvenost, znanost i tehnološki napredak iskarvarili, stoga je potrebna revolucija kako bi opet bila uspostavljena jednakost (Rousseau 1978).

³¹ Voltaire je bio oduševljen što se Luj XVI. okružio prosvijećenim enciklopedistima (Turgot) i smatrao kako će to neizbježno dovesti do jedne vrste revolucije (Mokuljski 1948).

³² Ediktom o toleranciji 1787. uoči Revolucije protestanti su dobili položaj građana.

³³ Čak se, smatra Mokuljski, i vođa jakobinaca rusoovac Robespierre vodeći borbu s ateizmom i dekretirajući kult »najvišeg bića« pozivao izravno na Voltairea i navodio njegove riječi o nužnosti da se »izmisli« bog. (Mokuljski 1948)

mentarističke *thèse nobiliaire*, koja je državu sagledavala s pozicije aristokracije koja jedino može ublažiti zaoštrena načela kralja (monarhije) i naroda (demokracije). Pod pretpostavkom zakonitoga (tautološkoga) kretanja povijesti, kojemu je Montesquieu dao najveći doprinos, njegovo je istraživanje oblika vladavine bilo usmjereno na pitanje: »na čemu se zasniva povijesna smjena država i poredaka u njihovu uzdizanju i propadanju? Kakvi to uzroci djeluju da neka država ili narod živi sretno i u blagostanju, i odjednom počinje građanski rat, teror, despotizam i konačno rasulo i propast« (Pejović 1978: 26). Montesquieu je, za razliku od Voltairea, ponajprije filozof politike, stoga njegova zadaća nije samo sumnjati i kritizirati, već prije svega označiti i proizvesti projekciju najboljega budućeg stanja. On dolazi do spoznaje da oblik vladavine ovisi s jedne strane o umu, koji je apstraktan i prirodan te je stoga svakoj državi zajednički, a s druge strane, presudno, o prirodnim uvjetima (klima, geografski uvjeti, običaji, ćudoređe, religija, trgovina) koji su različiti za svaku državu. Stoga jedno i drugo određuje »opći duh« svake pojedine nacije i u tome smjeru Montesquieu vidi jedinu mogućnost konstrukcije teorije države koja će ovisiti o »duhu zakona.«³⁴ U razradi tipologije državnih oblika³⁵ polazio je od razlikovanja između prirode vladavine (broj subjekata suverenosti) i načela vladavine. S obzirom na prirodu vladavine Montesquieu razlikuje *republikansku*, u kojoj vlada cijeli narod (demokracija³⁶) ili njezin dio (aristokracija³⁷), *monarhijsku*³⁸, u kojoj vlada jedna osoba s pomoću uspostavljenih zakona, i *despotsku*, u kojoj vlada jedna osoba, no svojevrijedno, bez zakona i pravila. S obzirom na načela vladavine *republikanska* se općenito temelji na vrlini (demokracija se temelji na vrlini³⁹, aristokracija na vrlini i

³⁴ Montesquieuovo najznačajnije djelo *O duhu zakona, ili odnosu koji zakoni moraju imati s ustrojem svake vlasti, običajima, klimom, religijom, trgovinom itd. (De l'Esprit des lois, ou Du rapport que les lois doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les mœurs, le climat, la religion, le commerce etc.)* objavljeno je u Ženevi 1748.

³⁵ Montesquieu ne koristi Bodinovo razlikovanje između državnih oblika i oblika vladavine (Denzer 1998), odnosno ne razlikuje vladavinu (gouvernement) od države (Etat) (Falk 1998).

³⁶ »U demokraciji je narod, u izvesnim pogledima, monarh; a u nekim drugim pogledima on je podanik. On može da bude monarh jedino pomoću svojih glasova, koji izražavaju njegovu volju. Volja suverena je suveren sâm.« (Monteskje 1989/I: 19) U demokratskom obliku vladavine, nadalje smatra Montesquieu, potrebno je urediti kako, od koga, komu i za što se glasovi moraju dati. Narod koji je u demokraciji suveren treba ako može vlast obnašati sam (neposredno) ili ako ne može, putem ministara (magistrata) koje mora birati sam (Monteskje 1989).

³⁷ Kod aristokracije važno je, smatra Montesquieu, da se što je moguće više približi demokraciji, a što manje monarhijskoj vladavini (Monteskje 1989).

³⁸ Dobra (prirodna) je jedino ona monarhijska vladavina kojoj je plemstvo protuteža prema maksimi: »bez monarha nema plemstva, bez plemstva nema monarha. U protivnom na vlasti je despot.« (Monteskje 1989/I: 26). Prelazne razine vlasti za Montesquieua su od presudnoga značaja u čemu se i ogleda njegova politička pozicija koja je uvelike pod utjecajem engleskoga ustroja »ukinite u monarhiji prerogative vlastele, sveštenstva, plemstva i gradova pa ćete uskoro imati narodnu ili despotsku vlast« (Monteskje 1989/I: 26).

³⁹ Vrlina se u demokraciji odnosi na logički moment sadržan u zahtjevu da onaj koji izvršava zakone, osjeća da im je i sam podvrgnut (Monteskje 1989).

umjerenosti⁴⁰ koja proizlazi iz vrline), *monarhijska* na časti⁴¹, a *despotska* na strahu⁴² (Monteskje 1989). S obzirom na tip države, svojstvenim postaje i tip odgoja. Monarhijskoj vladavini, koja je utemeljena na časti, svojstven je odgoj u smjeru otmjenosti, iskrenosti i uljuđenosti, republikanskoj je temelj specifična vrлина koja proizvodi svijest o ljubavi prema zakonima i domovini,⁴³ a despotskoj, koja se temelji na strahu, odgoj služi u svrhu održanja takve pozicije (Monteskje 1989). Zakoni koje zakonodavac donosi moraju odgovarati načelu vladavine. Stoga se zakoni koji uređuju republikansku vladavinu u slučaju demokracije trebaju temeljiti na onome na čemu se i sama temelji, na poticanju jednakosti i skromnosti, a u slučaju aristokracije trebaju težiti duhu umjerenosti u smjeru demokracije kako bi uspostavili jednakost koju ustrojstvo države (aristokracija) nužno oduzima.⁴⁴ Monarhijska se vladavina treba temeljiti na zakonima koji jamče čast i koji time monarhiju određuju nasljednom, kako bi izjednačili čast osobe monarha (vladara) s čašću kraljevstva (države). Takva se monarhija treba temeljiti na potpori staleža, što joj daje prednost pred despotom. U tom je smislu Montesquieu uvijek prikazivao svoju umjerenu aristokratsku poziciju koja je logički međustupanj između monarhije i naroda, odnosno kao ona koja jedina može obuzdati kralja s jedne i narod s druge strane u smjeru umjerene vladavine. Despotska se vladavina ne temelji na zakonima poput republikanske i monarhijske, stoga se država izjednačava s osobom vladara, što znači da činjenica njegove smrti ili zatočenja ukida državu i uspostavlja novu. U despociji nema zakona koji bi odredio suverena *de jure*, već se on samo *de facto* zna (Monteskje 1989).

Apsolutizam Luja XIV., koji je sadržavao elemente despotske vladavine, za Montesquieua je imao bitan značaj u razradi teorije ograničenja vlasti. U tome je

⁴⁰ Aristokratska umjerenost proizašla je iz činjenice da plemići mogu biti ograničeni zbog toga što izvršavaju zakone protiv svojih bližnjih, stoga se ograničavaju umjerenošću i zahtjevom za međusobnom jednakošću kako bi se kao tijelo održali (Monteskje 1989).

⁴¹ Čast, slavljenički i častohleplje temelj su monarhijske vladavine jer pokreću sve dijelove političkoga tijela, pa se stvara dojam da se svatko kreće prema zajedničkom dobru misleći da ostvaruje svoj privatni interes. »Stoga će, u dobro uređenim monarhijama, gotovo svi biti dobri građani a retko će se naći koji čestit čovek; jer da bi neko bio čestit čovek, treba da želi da to bude i da državu voli više zbog nje nego zbog sebe sama.« (Monteskje 1989/I: 36)

⁴² Despotska vlast (orijentalne despocije) s obzirom na to da je samovoljna jednako se odnosi prema svima, što svjedoči o svojevrsnoj jednakosti. Upravo stoga despot ne može dopustiti da se netko ističe vrlinom ili čašću, jer je to opasno po prijestolje despota i protivno logici despotske vladavine (Monteskje 1989).

⁴³ Zahtjev za ljubav prema zakonima i domovini preuzeo je i razradio Rousseau (Rousseau 1978).

⁴⁴ U Montesquieua je stalno prisutan naum o približavanju aristokracije načelima demokratske jednakosti koje ju upotpunjavaju i čine najbolji oblik vladavine. »Ako su raskoš i sjaj koji okružuju kraljeve deo njihove moći, skromnost i jednostavnost u ponašanju čine snagu aristokratskih plemića. Kada ne teže nikakvoj povlastici, kada se mešaju s narodom, kada se odevaju poput naroda, kada s njim dele sva svoja zadovoljstva, narod zaboravlja svoju nemoć.« (Monteskje 1989/I: 63) Stoga Montesquieu vidi dva izvora razdora u aristokratskim državama: prvi je nejednakost između onih koji vladaju (plemići) i onih kojima se vlada (narod), a drugi je nejednakost unutar istoga tijela koje vlada.

smislu bio inspiriran ustrojem (constitution) političkoga sustava Engleske, osobito podjelom vlasti i parlamentarizmom. Svaku državu, smatra Montesquieu, čine tri vrste vlasti: zakonodavna, izvršna i sudbena. Presudan značaj takve podjele vlasti jest u tome da one budu neovisne jedna o drugoj, odnosno da ne budu pod ingerencijom jedne institucije (monarha, plemstva ili naroda). Bit podjele vlasti je u njezinu razdvajanju i dokidanju moći jednoga centra suverenosti. Ako bi zakonodavna (legislativa) i izvršna (egzekutiva) vlast ujedinjene u istoj osobi ili tijelu (aristokratskom ili demokratskom), bio bi to dokaz neslobode, jer uvijek postoji bojazan da će monarh ili senat donositi tiranske zakone. Isti je slučaj sa sudbenom vlašću (judikativa) koja, kada bi bila udružena sa zakonodavnom, predstavljala bi opasnost da vlast nad životom i slobodom građana bude izložena samovolji, jer bi zakonodavac bio ujedno i sudac, a kada bi bila objedinjena sa izvršnom, sudac bi mogao imati snagu ugnjetavača. Montesquieu prikazuje da je u većini europskih kraljevstava vladavina umjerena i da ta činjenica ne ovisi o obliku vlasti, poput primjera talijanskih aristokratskih republika (Venecija⁴⁵) u kojima su tri vlasti udružene te vlada nesloboda u većoj mjeri nego u kontinentalnoeuropskim monarhijama. Montesquieu je, kao i Rousseau, svjestan da neposredna demokracija ne može funkcionirati u velikim državama, no, za razliku od Rousseaua, dopušta predstavničku vladavinu po uzoru na Englesku.⁴⁶ Takva se predstavnička vladavina treba temeljiti na dvodomnome parlamentu⁴⁷ u kojem bi jedan dom činili predstavnici aristokracije,⁴⁸ a drugi predstavnici naroda (gradova⁴⁹). Sudbena vlast kao u Engleskoj formalno je zasebna, no faktično je dio gornjeg doma parlamenta.⁵⁰ Za takav oblik podjele vlasti najprirodnija je, smatra Montesquieu,

⁴⁵ Iako je u Veneciji zakonodavna vlast u rukama Velikoga vijeća, izvršna u rukama Vijeća umoljenih, a sudbenu ima Vijeće četrdesetorice, magistrati koji čine sve tri pripadaju istom tijelu (Monteskje 1989).

⁴⁶ »Budući da u slobodnoj državi svako ko se smatra slobodnom dušom mora sobom sâm da upravlja, zakonodavnu vlast trebalo bi da ima čitav narod. Ali kako je to u velikim državama nemoguće a u malima povezano s mnogim nezgodama, narod treba da preko svojih predstavnika čini sve ono što ne može da učini sâm.« (Monteskje 1989/I: 178)

⁴⁷ »Na taj će način zakonodavna vlast biti poverena i plemićkom telu i telu izabranom da bi predstavljalo narod, a svako od njih imaće svoje skupštine i zasebna većanja kao i odvojena gledišta i interese.« (Monteskje 1989/I: 180)

⁴⁸ U državi, smatra Montesquieu, postoji prirodna nejednakost, jer se neki razlikuju po rođenju, bogatstvu i časti stoga ako bi bili pomiješani s narodom na načelu jednakosti imali bi samo jedan glas kao i ostali koji bi uvijek donosili odluke protivne njima. Stoga trebaju osnovati svoje tijelo koje će sputavati narod kao što narod sputava njih (Monteskje 1989). Takvoj se mogućnosti rezolutno protivio Rousseau smatrajući kako se opća volja može ozbiljiti jedino pod pretpostavkom jednakosti svih (Rousseau 1978).

⁴⁹ »Prema tome, članovi zakonodavnog tela ne treba da se uzimaju iz nacije u celini već je zgodno da u svakom glavnom mestu stanovnici izaberu sebi predstavnika. Velika je prednost predstavnika što su u stanju da raspravljaju o javnim poslovima. Narod za to nikako nije sposoban, u čemu se i sastoji jedna od velikih nezgoda demokratije.« (Monteskje 1989/I: 179)

⁵⁰ »Od triju vlasti o kojima smo govorili, sudska je na neki način ništavna. Preostaju samo dve; a kako im je potrebna neka regulativna sila da bi ih umerila, deo zakonodavnog tela koji čine plemići pokazuje se kao vrlo pogodan da proizvede taj učinak.« (Ibid, 180)

parlamentarna ustavna monarhija jer je monarhu, zbog toga što je jedan, prirodnija izvršna vlast koja zahtijeva trenutačno djelovanje, a parlamentarnome tijelu zakonodavna, jer predstavlja zbroj najširih interesa.

Takav model parlamentarne ustavne monarhije u kojem vlada ravnoteža političkoga sustava Montesquieu je htio preporučiti Francuskoj.⁵¹ Njegove su ideje pronašle plodno tlo najprije u Ustavu SAD-a iz 1787., kojem je jedan od temelja bilo ograničenje vlasti, te poslije u prvim fazama Francuske revolucije. Montesquieuov je utjecaj vidljiv već u činjenici koja prethodi revoluciji, a to je odluka kojom su se predstavnici trećeg staleža, na čelu sa Sieyesom, konstituirali u Nacionalnu skupštinu i odlučili donijeti ustav radi ograničenja kraljevske, a poslije i vlasti općenito. Usvajanjem Deklaracije o pravima čovjeka i građanina (1789), u kojoj je sadržan zahtjev za podjelom vlasti kao jednim mogućim osiguranjem slobode, Montesquieu je učvrstio svoj utjecaj (Stanovčić 1991). V. Stanovčić ističe kako je Montesquieuov utjecaj preko žirondinaca bio prisutan i u raspravi o donošenju prvoga ustava 1791. godine. U tome smislu izlagale su se ideje o podjeli vlasti i izdvajanju sudbene kao zasebne, tražila se uspostava dvodomnoga zakonodavnog tijela te određenje slobode u okviru zakona, čime je potvrđena Montesquieuova koncepcija liberalne države (Stanovčić 1991). Na kraju, donošenjem ustava uspostavljena je ustavna monarhija, no prevladao je utjecaj o jedinstvu vlasti i jedno-domnoj skupštini, više zbog želje da neka skupina ponovno ne dobije povlaštani položaj, nego zbog utjecaja Rousseauove teorije o jedinstvu suverenosti.

2.3. Rousseau – opća volja, narodna suverenost, demokratska republika

S obzirom na opće tendencije epohe filozofija politike J.-J. Rousseaua, po domašaju i utjecaju, osobito u drugom dijelu Revolucije, nadmašila je koncepcije njegovih suvremenika. Dok su oni, sukladno epohi i izloženosti engleskomu znanstvenom i političkom utjecaju, pokušavali u načelu modificirati engleski sustav i preslikati ga na francuske prilike, većinom su ostajali (Diderot, Montesquieu, Voltaire) u okvirima transformacije francuskoga političkog sustava do mjere u kojoj je to izvršila Engleska za Glorius Revolution 1688. godine. Suprotno njima Rousseau, unatoč bo-

⁵¹ D. Lalović pokazuje kako se Montesquieuu ne može pripisati, kao što se to obično čini, potpuno preuzimanje engleskoga modela diobe vlasti, jer faktično sudbena vlast u engleskom slučaju nije treća vlast u pravom smislu, već ona ima samo funkciju primjene zakona. U engleskome političkom sustavu riječ je zapravo o podjeli zakonodavne vlasti na tri parcijalna zakonodavca (narod preko predstavnika u Donjem domu i plemstvo u Gornjem domu koji imaju pravo odlučivanja te kralj kao nositelj izvršne vlasti, koji ima pravo sprječavanja). U Montesquieuu je suverena vlast sadržana u zakonodavnoj, a ne u trima međusobno odijeljenim vlastima i time pretpostavlja jasan pojam suverenosti. Daleko od toga, smatra Lalović, da Montesquieu idealizira englesko ustrojstvo, jer nasuprot engleskoj parlamentarnoj praksi u kojoj Parlament donosi i opće propise i pojedinačne mjere, on zagovara razlučivanje vrhovne vlasti stvaranja zakona i vlasti koja provodi zakone, odnosno funkcija Parlamenta i kralja, kao zakonodavne vlasti, od funkcija kralja kao izvršne vlasti, uz autonoman status sudstva. (Lalović 2006)

ravku u Engleskoj i prijateljevanju s D. Humeom, nije bio zagovornik engleskoga modela parlamentarne monarhije, stoga je teorijom demokratske republike (*thèse republicaine*) i narodom kao suverenom te romantičarskim domoljubljem proveo revoluciju, kako mišljenja tako i političke prakse tijekom Francuske revolucije. Rousseau je, suprotno postulatima prosvjetiteljstva o nužnosti kulturnoga, znanstvenog i tehnološkoga napretka uvjetovanoga napretkom uma, zastupao tezu kako su upravo društvenost, znanost i tehnološki napredak iskarirali prirodno dobroga pojedinca te dokinuli njegovu prirodnu moralnost.⁵² U svojim antropološkim postavkama zamijetio je da se društvo temelji na nejednakosti, koju je dijelio na prirodnu (razlike u fizičkoj snazi i inteligenciji) i političku (razlike u bogatstvu, moći i statusu), koja je za društvo pogubna.⁵³ Kao teoretičar kontraktualizma, odnosno ugovorne teorije države, razvio je konstrukciju čovjekove antropologije u prirodnome stanju. Isticao je da su ljudi u prirodnom stanju bili slobodna i jednaka bića koja su pokretali nagon za samoodržanjem, milosrđe⁵⁴ i ljubav prema sebi (*amour de soi*), koji su prethodili umu i »racionalnome poretku«, stoga je razlike u statusu, bogatstvu i moći proizvela povijesna transformacija dobroga »prirodnog čovjeka« u natjecateljski raspoložena »društvenog pojedinca« nošenoga sebičnošću (*amour-propre*).⁵⁵ U tome smislu Rousseauova se filozofija, potpuno suprotno suvremenicima epohe koji su »tragali za umom« i racionalizmom, kretala u smjeru reintegracije čovjeka u prirodu, u neiskvareno stanje.⁵⁶ Jedan od najznačajnijih uzroka društvene nejednakosti Rousseau vidi u instituciji vlasništva,⁵⁷ kojoj se u potpunosti ne protivi jer smatra da se društvo

⁵² »A naročito nemojmo zaključivati s Hobbesom da je čovjek, zato što nema nikakve ideje o dobru, po prirodi zao, da je poročan, jer ne poznaje vrlinu [...]« (Rousseau 1978: 43)

⁵³ »U ljudskom rodu sagledavam dvije vrste nejednakosti: onu koju zovem prirodna ili fizička, jer ju je uspostavila priroda [...] i onu koju možemo nazvati moralnom ili političkom nejednakošću, jer ovisi o nekoj vrsti sporazuma koji se uspostavlja ili barem potvrđuje privolom ljudi. Ona se sastoji od različitih povlastica koje neki uživaju na štetu drugih, kao biti bogatiji, štovaniji, moćniji od drugih ili ih čak prisiliti na poslušnost.« (Rousseau 1978: 29)

⁵⁴ »Mandeville je dobro zapazio da bi sa svim svojim moralom ljudi bili samo čudovišta da im priroda kao oslonac razumu nije dala milosrđe [...]« (Rousseau 1978: 45).

⁵⁵ Rousseau želi prikazati da je suosjećanje (milosrđe) pojedinca prema drugome prisutnije u prirodnom stanju nego u društvenome, prikazujući kako će sućut biti to snažnija što se životinja koja promatra poistovjeti iskrenje sa životinjom koja pati. »Ali očito je to poistovjećivanje moralo biti beskrajno prisnije u prirodnom nego u razumskom stanju. Razum stvara samoljublje« (Rousseau 1978: 64). Pod samoljubljem Rousseau ovdje misli na sebičnost (op. a.).

⁵⁶ Osobito se takvoj mogućnosti rugao Voltaire, koji Rousseauu piše: »Primio sam gospodine, Vašu novu knjigu protiv ljudskog roda (Rasprava o podrijetlu i nejednakosti među ljudima, op. a.) [...]. Nitko nikad nije upotrijebio toliko duha zato, da nas prikaže glupima; čovjek dobije volju da hoda četveronoške, kad čita Vašu knjigu. Međutim, kako ima već više od šezdeset godina da sam tu naviku izgubio, osjećam na nesreću, da mi je nemoguće da je ponovno steknem i ja prepuštam taj prirodni hod onima, koji su ga dostojniji nego Vi i ja.« (Vučetić 1951: 42)

⁵⁷ »Prvi koji se, ograđujući neko zemljište, usudio reći: *Ovo je moje*, i naišao na dovoljno glupe ljude da u to povjeruju, bio je istinski osnivač civiliziranog društva. Nije li zločine, ratove, ubojstva,

treba temeljiti na vlasništvu, ali na način da se umanje razlike koje iz njega proizlaze, ponajprije kroz smanjenje razlika u imanju.⁵⁸ Tip države, odnosno oblik vladavine koji Rousseau vidi kao najpravedniji jest demokratska republika,⁵⁹ jer jedino ona može dokinuti društvenu nejednakost koju su uspostavili monarhijska i aristokratska vladavina, odnosno, u teorijskome smislu, pokušali održati Voltaire i Montesquieu zauzimajući se za jednu, odnosno drugu. Aristokracija i monarhija uspostavili su sustav nejednakosti te ih stoga vidi kao glavnu zapreku uspostavi republikanske vladavine. »Takvo je bilo, ili je trebalo biti porijeklo društva i zakona, koji su slabome stvarali nove okove, a bogatome dali nove snage, bespovratno uništili prirodnu slobodu, zasvagda učvrstili zakon vlasništva i nejednakosti, od spretne otimačine učinili neopozivo pravo i otada potčinili, u korist nekolicine slavohlepnih, čitav ljudski rod u radu, služenju i bijedi.« (Rousseau 1978: 60). Rousseau zaključuje kako je povijesni početak nejednakosti iniciran institucijom vlasništva koja je uzrokovala uspostavu magistrature (uprava), iz čega je proizašao despotizam te je time zaokružen krug uspostave nejednakosti. »Slijedimo li razvoj nejednakosti kroz te razne promjene, otkrit ćemo da je njezin prvi iskaz bio ustanovljenje zakona i prava vlasništva, drugi uspostavljanje magistrature, a treći posljednji bio je pretvaranje zakonite vlasti u samovlašće. Tako je u prvom razdoblju bilo moguće postojanje bogatih i siromašnih, u drugom moćnih i slabih, a u trećem gospodara i robova, što je vrhunski stupanj nejednakosti i njezin izraz u kojem se konačno stapaju svi drugi, sve dok nove promjene posve ne ukinu vladavinu ili je približe zakonitoj ustanovi.« (Rousseau 1978: 67). Time je vidljiva Rousseauova kritika despotske vlasti Luja IV. i njegov presudan odmak od mogućnosti uspostave »prosvijećene monarhije« koju je nagovještavao Voltaire. Za razliku od Voltaireova i Montesquieuova ograničavanja na unutarnju promjenu sustava tranzicijom, tj. uspostavom umjerene i ograničene ustavne monarhije po uzoru na Englesku od 1688., Rousseau presudno smatra potrebnim potpuno rušenje staroga poretka revolucijom.⁶⁰

bijedu i užase netko mogao uštedjeti ljudskom rodu, da je, čupajući kolce i zatrpavajući jarak, doviknuo bližnjima: 'Ne slušajte tog varalicu! Izgubljeni ste ako zaboravite da plodovi pripadaju svima, a zemlja nikome!« (Rousseau 1978: 51)

⁵⁸ Utemeljenje društva na vlasništvu uzrokovano je situacijom konflikta između prvog posjednika i prava jačega koji se nije mogao nadvladati. Takvo je stanje dovelo do otimačine bogatih i razbojstva siromašnih koji su dokinuli prirodno milosrđe. Takvo je »društveno stanje« bilo identično onomu zlom Hobbesovu »prirodnom stanju« čime se ljudski rod »sam doveo u predvečerje svoga pada.« (Rousseau 1978: 59)

⁵⁹ Rousseau prema obliku vladavine razlikuje demokratsku, koja je pogodna malim državama, aristokratsku, koja je pogodna državama srednje veličine, i monarhijsku, koja odgovara velikim državama. Demokracija je jedinstvena budući da su vladar i suveren jedna osoba i oni tvore vladavinu bez vlade, što znači da opću volju ne može predstavljati nikakvo tijelo unutar suverena, već samo glasovanje svih o zakonu. U tom smislu Rousseau odbacuje predstavničku vladavinu koju su podržavali Montesquieu i Voltaire (Rousseau 1978).

⁶⁰ »Bez prestanka se popravljalo umjesto da se počela raščišćavati i odbacivati sva stara grada, kao što je učinio Likurg u Sparti, da bi se zatim podiglo dobro zdanje.« (Rousseau 1962: 62)

Razradom pojma *opće volje* (*volonté générale*)⁶¹ kao temeljnoga načela republikanske vladavine Rousseau je raskinuo s liberalnom tradicijom ugovorne teorije države (J. Locke, Th. Hobbes, D. Hume) i enciklopedistima, koji su se na nju pozivali (Voltaire, Montesquieu), i time presudno izmijenio tijek Revolucije. Za razliku od društvenog ugovora, shvaćenoga liberalno (Hobbes⁶²), u kojem pojedinci sklapaju ugovor međusobno (svatko sa svakim) u korist suverena koji je izvanjski, »treći« subjekt (Leviathan⁶³), čime mu u potpunosti prenose svoja prava, u Rousseauovoj republikanskoj logici takav moment nije moguć, jer dokida slobodu pojedinca. Svaki pojedinac, smatra Rousseau, sklapa fiktivni društveni ugovor kao individua, u kojem je slučaju podanik (*sujet*), sa samim sobom⁶⁴ kao građaninom (*citoyen*), dijelom kolektivnog suverena, naroda (Rousseau 1978). Tim činom društvenoga ugovora pojedinac tek može konstruirati narod, odnosno narod tek činom društvenoga ugovora postaje narod.⁶⁵ Društvenim ugovorom⁶⁶ izvršena je konstrukcija opće volje (*volonté générale*)⁶⁷ koja nikako ne može logički proturječiti *pojedinačnoj volji* (*volonte*

⁶¹ Dragutin Lalović prevodi *volonté générale* kao *općenita*, radije nego *opća volja* (Lalović 2006).

⁶² Z. Posavec smatra da na taj način počinje razlika između Hobbesa i Rousseaua. »Hobbesov ugovor pretpostavlja mogućnost proširenja pojedinačne volje na jednu drugu osobu koja je potpuno umjetne naravi.« (Posavec 1995: 140).

⁶³ »Ovlašćujem i predajem svoje pravo vladanja nad sobom ovome čovjeku ili ovoj skupini ljudi, pod uvjetom da i ti predaš svoje pravo i ovlastiš sve njegove radnje na isti način. Tek tada se mnoštvo, ujedinjeno u jednoj osobi zove DRŽAVA, na latinskom CIVITAS. To je rođenje onog velikog LEVIJATANA ili bolje rečeno (govoreći s većim poštovanjem) rođenje onog *smrtnog Boga* kojem dugujemo mir i zaštitu pod *besmrtnim Bogom*. Jer, preko te ovlasti, koju mu je dao svaki pojedinačni čovjek u državi, on ima na raspolaganju toliko moći i snage da tim zastrašivanjem bude u stanju uskladiti volje svih njih prema miru kod kuće i prema uzajamnom pomaganju protiv neprijatelja izvana.« (Hobbes 2004: 122)

⁶⁴ »[...] u kojem se svatko ujedinjavajući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i ostaje isto tako slobodan kao i prije« (Rousseau 1978: 101).

⁶⁵ Rousseau polemizira s H. Grotiusom, koji smatra da se narod može podvrgnuti nekom kralju pretpostavljajući da narod prije odluke o podvrgavanju postoji. Prema Rousseauu on postoji tek nakon društvenoga ugovora (Rousseau 1978). Takav logički moment D. Lalović je formulirao na sljedeći način: »No, legitiman društveni ugovor ne sklapaju pojedinci međusobno – to je sporazum između naroda kao javnog tijela i pojedinaca koji žele postati građanima, članovima tog tijela. Narod je i ugovorna strana i rezultat ugovora što znači da je društveni ugovor konstitucijsko načelo kojim se narod kao organska zajednica pravopolitički preobražava u suvereno političko tijelo ('čin po kojem narod jest narod').« (Lalović 1993: 345), odnosno, na drugome mjestu, gdje prikazuje kako je Rousseauova originalnost najprije u tome što kontrahenti nisu samo pojedinci (»svatko sa svakim«), kao u liberalnoj tradiciji, nego su to pojedinci, s jedne strane, i političko tijelo u cjelini (kojeg su pojedinci dio), s druge (Lalović 1979).

⁶⁶ Osim E. J. Sieyesa, koji se zauzimao za volju većine, odnosno trećega staleža te vladavinu naroda kao suverena, jakobinci su, kao politička grupacija bili inspirirani Rousseauovim djelima. »Sljedba ova nastala u XVIII. vijeku te predstavljala neke nazore njegove. U politici joj bijaše pravilom neograničeno vrhovništvo 'društvenog ugovora' (Contrat social) od J. J. Rousseau-a, a u vjeri deizam 'vjeroispovijesti savojskog župnika' kasnije uspije da ih na kratko vrieme ostvari u ustavu od god. 1793. i u štovanju 'vrhovnog bića' (Être suprême).« (Mignet 1892: 143)

⁶⁷ »Svatko od nas ujedinjuje svoju osobnost i svu svoju moć pod vrhovnom upravom opće volje i primamo u društvo svakog člana kao neodvojivi dio cjeline.« (Rousseau 1978: 101)

particulière), odnosno javni (opći) interes ne proturječi privatnom interesu⁶⁸ pojedinaca kao članova države,⁶⁹ jer se svaki pojedinac kao podanik pokorava samomu sebi kao dijelu naroda (cjeline).⁷⁰ Pri formiranju opće volje presudno je razumjeti kako ona nikada nije zbroj pojedinačnih volja jer one, postavljene kao u liberalnoj teoriji ugovora, ne mogu proizvesti potrebno političko jedinstvo, već stvaraju liberalno shvaćeno društvo kao zbroj njegovih pojedinaca.⁷¹ Zbroj pojedinačnih volja prema Rousseauu ne daje opću volju već *volju svih* (*volonté de tous*), koja je od opće volje različita.⁷² Opća volja može se ozbiljiti jedino ako u njoj i njezinom ispunjenju (zakon) sudjeluju svi građani (*citoyen*), odnosno narod (*peuple*) u najširem smislu,⁷³ i to neposredno bez međustupnja (plemstva, stranaka, kolektivnih tijela ili grupacija unutar tijela naroda). Rousseau je u tome smislu imao bitan utjecaj, osobito u razdoblju 1793–1794., kada je ustavno potvrđena republika te su usvojeni nova Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1793)⁷⁴ i novi montanjarski ustav (1793), koji je sankcionirao dekret od 25. VII. 1792. o jedinstvenosti i nedjeljivosti Francuske republike.⁷⁵

⁶⁸ Rousseau takvu konstrukciju postavlja apstraktno, no svjestan je prirodne napetosti između pojedinca i naroda, odnosno vlade i naroda. »Kao što pojedinačna volja neprestano djeluje protiv opće, tako i vlada stalno djeluje protiv suverenosti.« (Rousseau 1978: 144)

⁶⁹ »Ali budući da je suveren stvoren samo od pojedinaca koji ga sačinjavaju, on nema i ne može imati interesa suprotnog njihovom. Dosljedno tome, vrhovna vlast nema potrebe da jamči svojim podanicima, jer je nemoguće da bi tijelo htjelo nauditi svim svojim članovima [...]. Suveren je po onome što jest uvijek ono što treba biti.« (Rousseau 1978: 103)

⁷⁰ »Konačno, svatko tko se daje svima, ne daje se nikome.« (Rousseau 1978: 101)

⁷¹ »I političko tijelo jest, dakle moralno biće koje ima volju; i ta opća volja što svagda teži očuvanju i blagostanju cjeline i svakog dijela [...]« (Rousseau 1993: 20).

⁷² Opća volja nije volja većine kako ju je pogrešno na početku Revolucije protumačio E. J. Sieyes, prije se može reći da se, zbog matematičkog zbroja pojedinačnih volja, voljom većine može odrediti *volonté de tous*, što je Rousseau nastojao izbjeći kako bi postigao političko jedinstvo, a republici kao mjestu kolektivnog suverena dao »osobnost« (Stanovčić 1991). D. Lalović kao nužan uvjet subjektiviranja naroda vidi razlikovanje *volonté générale* (naroda kao suverena) od *volonté de tous* (volje većine). Razlikovanje nije bitno samo u metodičkome smislu, već u političkome, s obzirom na to da se brkanjem dviju volja politički poredak izlaže opasnosti novog despotizma u obliku tiranije većine (Lalović 2006).

⁷³ E. Dimitrov primjećuje kako Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1793., načela koje su preuzeta i u Ustavu iz 1793., suverenom umjesto nacije određuje narod (Dimitrov 1991). Inverzija nije jezičnoga karaktera, naime narod (*peuple*) odnosi se na sve stanovništvo, a nacija (*nation*) samo na pripadnike po rođenju na tlu Francuske. Budući da je presudan utjecaj na Deklaraciju i Ustav iz 1793. izvršio J.-J. Rousseau, koji smatra da se opća volja ozbiljuje posredstvom svih članova naroda (*peuple*) koji, što je presudno, ne može donositi zakone koji vrijede sljedećoj generaciji naroda, jer se time ne izvršava opća volja, onda ne može nacija (izraz onih sa stečenim političkim pravima) donositi zakone već samo narod (*peuple*) shvaćen u političkome smislu jednakopravnih subjekata.

⁷⁴ Deklaracija je, osim što je odbacila Montesquieuovo načelo podjele vlasti, polazeći od Rousseauova načela da jedna generacija ne može svojim zakonima potčiniti sljedeću jer se time ukida opća volja, osigurala pravo narodu da mijenja ustav kad god vlast krši njegova prava (Dimitrov 1991).

⁷⁵ »On je baziran na principu narodnog suvereniteta i prema njegovim odredbama suveren narod to je celokupnost francuskih građana. Francuski narod ostvaruje svoju suverenost u primarnim

Tada su pravo glasa dobili i tzv. pasivni građani, koji ga prema prethodnome (žiron-dinskom) ustavu nisu imali, a republika je ustrojena kao demokratska. Odeđujući narod suverenom, a republiku demokratskom, Rousseau je postavio temelje jedinstvu vlasti (Dimitrov 1991) koje proizlazi iz suverenosti kao neotuđive⁷⁶ i nedjeljive⁷⁷ (Rousseau 1978), nasuprot dotad prevladavajućem Montesquieuovu načelu diobe vlasti (Montesquieu 1989), uvedenomu prvim ustavom iz 1791. godine.

U Rousseauovoj se teoriji države aktom društvenoga ugovora kroz opću volju ozbiljuje politička zajednica (država) koja je po svojem obliku republika. »Ta javna osoba, koja je tako stvorena iz saveza svih ostalih, nekada se zvala *grad*, a sada se zove *republika* ili *političko tijelo* koje njezini članovi zovu *država* kada je pasivna, *suveren* kada je aktivna *vlast* uspoređujući je sa ostalima. Što se tiče udruženih oni se zajednički zovu *narod*, pojedinačno kao sudionici vrhovne vlasti *građani*, a *podanici* kada su podređeni državnim zakonima.« (Rousseau 1978: 102). Izvornim shvaćanjem republike, koje je nadmašilo ne samo postavke ostalih prosvjetitelja i enciklopedista, već je otišlo mnogo dalje u postupak uključivanja cijelog naroda, čime je uspostavljena demokratska republika, Rousseau je odredio državu koje se članovi podvrgavaju zakonima⁷⁸ (opća volja) što su ih sami sebi propisali, a time se uspostavlja najviši mogući stupanj slobode.⁷⁹

Racionalističko utemeljenje društvenoga ugovora Rousseau je nadopunio sadržajem domoljublja i domoljubnoga javnog odgoja te građanskom religijom, čime je postavio temelje romantizma. Građanska religija ima svrhu nadomjestiti kršćansku na temelju vjerovanja u svetost društvenoga ugovora i zakona (Rousseau 1978). De-

---

skupštinama kantona neposrednim odlučivanjem o određenim pitanjima[...]. Osim zakonodavnog tela nijedan drugi organ nema svojstvo predstavnika suvereniteta naroda[...]. Suveren narod bira neposredno svoje zastupnike. On ima i pravo da odlučuje o zakonima. Nema više podele građana na aktivne i pasivne.« (Dimitrov 1989: 131)

⁷⁶ »Tvrđim dakle da se suverenost, zato što je ona samo izvršavanje opće volje nikada ne može otuđiti i da suveren, koji nije ništa drugo do kolektivno biće, može biti predstavljen samo samim sobom.« (Rousseau 1978: 107)

⁷⁷ Kritizirajući Montesquieu Rousseau piše: »Iz istog razloga zbog kojeg je suverenost neotuđiva, ona je i nedjeljiva. Jer volja je ili opća ili to nije, ona je volja cijelog naroda ili samo jednoga dijela. U prvom slučaju, ta izjavljena volja je čin suverenosti i stvara zakon. U drugom slučaju ona je samo pojedinačna volja ili čin magistrature, ona je u najboljem slučaju dekret. Ali naši politički pisci, ne mogavši podijeliti suverenost u načelu, dijele ju u predmetu. Diješe ju na silu i volju, na zakonodavnu i izvršnu vlast.« (Rousseau 1978: 108)

⁷⁸ Rousseau republikom naziva svaku državu kojom vladaju zakoni bez obzira na to kakvi su oblici upravljanja u njoj. »Svaka zakonita vladavina je republikanska.« (Rousseau 1978: 116)

⁷⁹ A. Soboul primjećuje presudnu važnost Rousseaua. »Plebejska duša, Rousseau, išao je protiv struje stoljeća[...]. Dok je Montesquieu davao vlast aristokraciji, Voltaire visokoj buržoaziji, Rousseau je oslobađao sirotinju i davao vlast narodu[...]. Ta egalitarska teza, kako u društvenom tako i političkom pogledu, bila je nešto novo u XVIII. stoljeću; neposredno je suprotstavila Rousseaua Voiltaireu, kao i enciklopedistima.« (Soboul 1989: 49)

mokratska republika istim će putem trebati odgajati svoje građane⁸⁰ kroz specifičnu republikansku vrlinu ljubavi prema republici (domovini). Taj specifičan osjećaj neće biti teško postići budući da je pojedinačna volja pojedinca u svemu sukladna općoj volji (Rousseau 1993) i očituje se, prije svega, u privrženosti ustroju države, njezinu ustavu, zakonima, običajima i navikama.⁸¹ Tim činom pojedinac rodoljub reducirat će svoje čovjekoljublje kako bi ga usmjerio na svoje sugrađane. Tako je Rousseau, suprotno Montesquieuu, koji je u svojoj teoriji pokušavao pronaći najbolji zakon za pojedini narod ovisno o njegovim specifičnostima, stvarao mogućnost koja je išla obrnutim putem, uspostavljanjem odgoja građana za najbolje zakone. Dok su oni najmudriji stvarali vladavinu za naciju, misleći na Montesquieua, smatrao je mnogo boljim »oblikovati naciju za vladavinu« (Rousseau 1993: 109). Razrada ideje ljubavi prema domovini (domoljublje) pratila je Rousseaua i u njegovim praktično-političkim spisima. Tako je u *Raspravi o političkoj ekonomiji* javni odgoj građana u duhu rodoljublja temeljna zadaća javne vlasti koja treba preuzeti odgoj djece i od njih stvoriti građane koji bdiju nad sudbinom republike kao nad vlastitom (Lalović 2006). U *Nacrtu ustava za Korziku* domoljublje je povezo s ekonomijom koja se temelji na poljoprivredi. Čovjek je vezan za zemlju i otuda seljaci, mnogo više nego građani, osjećaju pripadanje svojoj zemlji, otkud se rađa ljubav prema domovini koja ih veže uz njezino ustrojstvo (Rousseau 1993). Iz toga je vidljivo Rousseauovo djelomično priklanjanje izvorno francuskomu fiziokratskom ekonomskom mišljenju, napose onomu njegovih suradnika na *Enciklopediji* F. Quesneya i A. M. Turgota, koji su, prije svega, poljoprivredu smatrali osloncem gospodarskoga razvoja. U tome smislu Rousseau je odbacio Voltaireovo zauzimanje za englesku (škotsku) školu političke ekonomije koja se dijelom temeljila na merkantilizmu (A. Smith, D. Ricardo) i smatrala da jedino trgovina omogućava gospodarski razvoj. Suprotno tomu Rousseau je smatrao kako trgovina i novac vode u prekomjerno bogaćenje pojedinaca i porast broja siromašnih i nezadovoljnika, što uzrokuje propast države i naroda.⁸²

⁸⁰ Odgoj djece, smatra Rousseau, treba započeti što prije kako bi se postigla narodna snaga. »Dijete, kada otvori oči, mora ugledati domovinu i samo nju mora gledati sve do smrti. Svaki je pravi republikanac zajedno s majčinim mlijekom usisao i ljubav prema domovini, to jest prema zakonima i prema slobodi.« (Rousseau 1993: 166) »Djeci se ne smije dopustiti da se igraju izdvojeno i po svojoj volji već sva zajedno i javno tako da uvijek postoji neki zajednički cilj kojem svi teže[...], jer se ovdje ne radi samo o tome da se djeca nečim zabave, da se u njih stvori čvrsta tjelesna građa[...], već da se zarana naviknu na pravila, na jednakost, na bratstvo, na utakmice, na to da žive pod paskom svojih sugrađana i da priželjkuju javno odobravanje.« (Rousseau 1993: 168–169)

⁸¹ Rousseau predlaže Poljskoj da svoje ustrojstvo utemelji na običajima, čime preuzima Montesquieuovo određenje zakona s obzirom na prirodne uvjetovanosti, običaje, navike itd. (Rousseau 1993).

⁸² »Što je novac potrebniji pojedincima, to je potrebniji i vladi. Iz čega slijedi: što više cvjeta trgovina, to su veći porezi, a da bi platilo te poreze, seljaku ništa ne pomaže što obrađuje svoju zemlju, ako ne prodaje njezine proizvode[...], njemu treba novac, on mora nositi svoje proizvode u grad, pretvoriti se u sitnog trgovca, malog prodavača, sitnog lupeža. Njegova se djeca odgojena u mešetarenju iskvaru,

Sintezom ideje republike, jedinstva vlasti, narodne suverenosti te javnog odgoja i domoljublja Rousseau je presudno, a to znači u »revolucionarnome smislu«, odredio tijekom Francuske revolucije te je izvršio bitan utjecaj na moderne i suvremene političke sustave. D. Lalović zaključuje kako »u Rousseauovoj političkoj teoriji prvi se put u povijesti filozofije politike narod/puk poima kao suvereni i kao istinski subjekt političke legitimnosti. Samo kao subjekt *općenite volje* narod/puk postoji kao slobodna subjektivnost, bez toga je puko mnoštvo heteronomnih podanika podređenih nelegitimnoj političkoj vlasti. Upravo u Rousseauovoj teoriji *općenite volje* nalazimo poimanje demokratske države kao pravne zajednice u kojoj se čovjek može samoozbiljiti kao građanin, kao slobodan i uman individuum, kao autonoman moralni subjekt.« (Lalović 2006: 10–11). Važnost Rousseaua u odnosu na Voltairea i Montesquieua jest u tome što ih je u teorijskome smislu nadopunio i dalje razradio, stoga G. della Volpe ističe da »čisto moralna ljudska jednakost, jedina koju prihvaćaju Voltaire i Enciklopedisti, kod Jeana-Jacquesa postaje *zbijska* jednakost utoliko što je *društvena* jednakost, a ne samo politička kao kod Montesquieua« (della Volpe 1979).

Zaključak

Prosvjetiteljska filozofija proklamirajući važnost načela uma imala je presudan značaj u izmjeni temeljnih vrijednosti *ancien régime*a. Osobito je značajan doprinos francuske filozofije i enciklopedista koji su, svatko na svoj način, pridonijeli opovrgavanju načela na kojima se temeljilo ustrojstvo *ancien régime*a. Prosvjetiteljske ideje dosegle su svoj vrhunac u Francuskoj revoluciji kao cjelini, kada je dokinut državni apsolutizam te su uspostavljena osnovna načela ljudskih prava, odnosno u njezinim segmentima, osobito proglašenjem republike, kada je inaugurirana narodna demokracija kojom su najširi slojevi naroda (puka) postali subjektom političkih odnosa. S obzirom na utjecaj i raznolikost te izravnost međusobne proturječnosti i kasniju političku emancipiranost u praksi, osobito su se izdvojili segmenti filozofije politike Voltairea, Montesquieua i Rousseaua, koji su utemeljili formulacije što su izravno utjecale na tijekom Revolucije. Voltaire je razradom ideje deizma te političke i vjerske tolerancije utjecao na zahtjeve za dokidanjem prevlasti i utjecaja Crkve u političkom životu te njezine netolerantne politike prema ostalim crkvama i religijama. Sukladno tradiciji *thèse royale*, u kojoj je vladar iznad ostalih staleža, takvu zadaću može, u političkome smislu, provesti jedino »prosvijećeni monarh«. Montesquieu je razradom tipologije vladavinskih oblika i načela podjele vlasti otvorio put znanstvenom utemeljenju političke znanosti koja treba dati odgovor na složeno političko pitanje, a to je kako osigurati slobodu pojedinca u okviru zakona. Najbolji je put,

---

privuku ih gradovi, izgube volju za svoj rad [...]. Uskoro se seosko stanovništvo smanjuje a grad izbacuje skitnice, postupno nestaje kruha, raste opća bijeda ali i bogatstvo pojedinaca, te jedno i drugo zajedno dovode sve poroke koji konačno uzrokuju propadanje jedne nacije.« (Rousseau 1993: 126)

sukladno *thèse nobiliaire*, umjerena (aristokratska) vladavina u obliku ustavne parlamentarne monarhije u kojoj je vlast podijeljena, jer jedino ona može uskladiti i proizvesti ravnotežu između monarha, plemstva i naroda. Montesquieu je svojom teorijom osobito utjecao u fazi neposredno prije revolucije, kada se treći stalež odlučio okupiti kako bi ravnomjernom podjelom vlasti ograničio monarhijski despotizam, te u prvim fazama revolucije (Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. i Ustav iz 1791), u kojima je bila potvrđena podjela vlasti s težištem u aristokraciji. Suprotno Voltaireu i Montesquieuu, koji su bili inspirirani engleskom tradicijom mišljenja i političkoga sustava i koji su se zauzimali za »prosvijećenu monarhiju« (Voltaire) odnosno parlamentarnu aristokraciju (Montesquieu), Rousseau je razvio teoriju demokracije, odnosno demokratske republike. Sukladno *thèse republicaine* suverenost ne može pripadati jednomu (monarhija) ili nekolicini (aristokracija) već svima (demokracija). Budući da suverenost pripada narodu (*peuple*), ona je nedjeljiva i neotuđiva, stoga je u republici vladar istovjetan suverenu, pa podjela vlasti i njezin prijenos na predstavnike nije moguć. Rousseau je, u tome smislu, prema domašaju svoje filozofije nadmašio svoje suvremenike činjenicom da je tek uspostavljanje republike (1792) provedena stvarna revolucija koja je izmijenila *ancien régime*, odnosno monarhijski poredak, čime nije ograničio revoluciju na promjene iz Glorious Revolution (1688), koju su naglašavali Voltaire i posebice Montesquieu. Utjecajem na Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina iz 1793. i Ustav iz iste godine, u kojima je vlast (suverenost) proglašena nedjeljivom, a suverenom određen narod, u smislu svih francuskih građana, Rousseau je inaugurirao oblik narodne demokracije u kojem je narod (puk) postao suverenom i stoga subjektom političkih odnosa, čime svoj utjecaj potvrđuje i u svim suvremenim demokratskim političkim sustavima.

LITERATURA

- Cranston**, Morice: Francusko prosvjetiteljstvo. U: David Miller (ur.), *Blackwellova enciklopedija političke misli*. Demetra. Zagreb 2003, str. 166–172.
- Cranston**, Morice: Voltaire. U: David Miller (ur.), *Blackwellova enciklopedija političke misli*. Demetra. Zagreb 2003, str. 695–696.
- Dimitrov**, Evgeni: Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije. U: Eugen Pusić (ur.), *Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina*. JAZU/Globus. Zagreb 1991, str. 113–149.
- Faber**, Karl-Georg: Od *ancien régime*a do građanskog društva. U: Vladimir Brodnjak (ur.), *Povijest svijeta*. Naprijed. Zagreb 1976, str. 537–552.
- Falk**, Berthold: Montesquieu. U: Ivan Prpić (ur.), *Klasici političkog mišljenja*, II. Golden marketing. Zagreb 1998, str. 50–66.
- Hobbes**, Thomas: *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb 2004.
- Lalović**, Dragutin: Poredak slobode – Rousseauovo shvaćanje demokratske političke zajednice. *Politička misao* 16(1979) 1, str. 3–31.

- Lalović, Dragutin:** Jean-Jacques Rousseau, politički pisac. U: Jean Jacques Rousseau, *Politički spisi*. Informator. Zagreb 1993, str. 341–359.
- Lalović, Dragutin:** *Mogućnosti političkoga – Preko građanina ka čovjeku*. Disput. Zagreb 2006.
- Mignet, Auguste:** *Poviest francuske revolucije od godine 1789. do godine 1815*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb 1892.
- Mokuljski, Stefan Stefanović:** *Voltaire i njegova škola*. Kultura. Beograd 1948.
- Monteskiye:** *O duhu zakona*, I. Filip Višnjić. Beograd 1989.
- Pejović, Danilo:** *Francuska prosvjetiteljska filozofija*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb 1978.
- Posavec, Zvonko:** *Sloboda i politika*. Biblioteka filozofska istraživanja. Zagreb 1995.
- Rabar, Ivan:** Predgovor. U: Auguste Mignet, *Poviest francuske revolucije od godine 1789. do godine 1815*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb 1892, str. 7–22.
- Raynaud, Philippe:** Predgovor. U: Voltaire, *Filozofska pisma*. Demetra. Zagreb 2003, str. 11–19.
- Rodin, Davor:** Pet obilježja francuske revolucije. U: Eugen Pusić (ur.), *Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina*. JAZU/Globus. Zagreb 1991, str. 261–276.
- Rousseau, Jean-Jacques:** *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*. Školska knjiga. Zagreb 1978.
- Rousseau, Jean-Jacques:** Nacr ustava za Korziku. U: *Politički spisi*. Informator. Zagreb 1993.
- Rousseau, Jean-Jacques:** Rasprava o političkoj ekonomiji. U: *Politički spisi*. Informator. Zagreb 1993.
- Rousseau, Jean-Jacques:** Razmatranja o vladavini u Poljskoj i o njezinoj namjeravanoj reformi. U: *Politički spisi*. Informator. Zagreb 1993.
- Soboul, Albert:** *Francuska revolucija*. Naprijed. Zagreb 1989.
- Stanovčić, Vojislav:** Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija. U: Eugen Pusić (ur.), *Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina*. JAZU/Globus. Zagreb 1991, str. 35–66.
- Voltaire:** Filozof neznalica. U: Danilo Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb 1978.
- Voltaire:** *Filozofska pisma*, I. Demetra. Zagreb 2003.
- Volpe, Galvano della:** Montesquieuov i Voltaireov humanizam u usporedbi s Rousseauovim. *Politička misao* 16(1979) 1, str. 110–117.
- Vučetić, Šime (ur):** *Pisma francuskih enciklopedista*. Zora. Zagreb 1951.

POLITICAL PHILOSOPHY OF FRENCH ENCYCLOPAEDISTS AND ITS INFLUENCE ON THE FRENCH REVOLUTION

Goran Sunajko

The Miroslav Krleža Lexicographic Institute, Zagreb

SUMMARY: The intention of this article is to set apart and present segments of political philosophy of French Encyclopaedists and to show their influence on the French Revolution. The French Revolution cannot be easily defined and reduced only to the events which took place in 1789; rather, relative to its reach and plurality of political ideas, it lasted much longer and consisted of many different and ambivalent requests which had been proclaimed by different political groups inspired by the works of the philosophers of the French Enlightenment. This text is limited to the ones who, based on the diversity of ideas and their mutual disagreement, had a crucial influence on the future character of the

French state (Voltaire, Montesquieu, and Rousseau). Voltaire with his concept of deism and tolerance, as well as Montesquieu with his theory of separation of powers and parliamentarism, remained in the framework of the English political system. Unlike them, J.-J. Rousseau stood out in terms of his scope and predominance with his concept of General Will (*volonté générale*), the theory of democratic republic (republicanism), and by introducing the categories of popular sovereignty and patriotic education, which fully completed the revolution, in this sense he took a step further than his contemporaries and encyclopaedists and in fact he spearheaded the actual Revolution.

Keywords: *Enlightenment, encyclopaedists, political philosophy, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, General Will, democratic republic, French Revolution*